

Dnešní rozšíření komunikace a fragmentace informací ostře kontrastují s tím, jak lidské komunity vypadaly třeba i v docela nedávné minulosti. Až do posledních desetiletí 20. století měla většina lidí světa omezený přístup k informacím; díky státnímu školství, státem řízenému rozhlasu a televizi a sdíleným tiskovinám však bylo pravděpodobné, že lidé z téhož státu, národa nebo společenství budou z velké části znát tytéž věci. Dnes platí opak. Kromě obyvatel subsaharské Afriky má většina lidí přístup takřka k nekonečnému množství dat. Jelikož ale neexistuje žádná společná kultura (mimo úzkou elitu, avšak někdy ani tam ne), záleží to, jaké informace si lidé konkrétně vyberou nebo s jakými se setkají, na jejich vkusu a jejich rozličných zálibách a zájmech. S postupujícím časem toho každý z nás má pořád méně společného s rychle se zmnožujícími světy našich současníků, o světě našich předků ani nemluvě.

To všechno je jistě pravda – a má to znepokojující důsledky pro

budoucnost demokratického vládnutí. Rozkladné změny, ba ani globální transformace však samy o sobě nejsou nic bezprecedentního. Ekonomická „globalizace“ konce 19. století nebyla o nic méně rozkladná, jenom její důsledky zprvu pocítilo a pochopilo mnohem méně lidí. Tím, co je význačné u *dnešního* věku transformací, je unikátní bezstarostnost, s níž jsme opustili nejen svou někdejší praxi – to je celkem normální a nijak zvlášť alarmující –, ale i vzpomínky na ni. Svět, který jsme ztratili teprve nedávno, už je zpola zapomenutý.

Na co jsme tedy pozapomněli ve svém spěchu, abychom 20. století nechali za sebou? Jakkoliv to může vypadat zvláštně, zapomněli jsme (alespoň my Američané), co znamená válka. Tak tomu je možná proto, že dopady války, ač měly globální dosah, nebyly ve 20. století všude stejné. Pro většinu kontinentální Evropy a velkou část Asie bylo 20. století alespoň do sedmdesátých let dobou prakticky neustálých válek: kontinentálních, koloniálních nebo občanských. Válka v minulém století znamenala okupaci, ztrátu domova, nouzi, ničení a masové vraždění. Země, které válku prohrály, často přišly o obyvatelstvo, území, bezpečí a nezávislost. Podobná však byla i zkušenost zemí, které formálně zvítězily. Tyto země si obvykle válku pamatovaly stejně dobře jako porážení. Jako příklad mohou posloužit Itálie po první světové válce, Čína po druhé a Francie po obou. A pak zde jsou překvapivě časté případy zemí, které vyhrály válku, ale „prohrály mír“: tj. které zbytečně promarnily příležitosti, jež jim jejich vítězství přineslo. Nejvýmluvnějším příkladem zůstává Izrael v dekadách po svém vítězství z června 1967.

Nadto válka ve 20. století často znamenala válku občanskou, nezřídka probíhající pod pláštíkem okupace nebo „osvobození“. Občanské války hrály důležitou roli v rámci „etnických čistek“ a nucených přesunů obyvatelstva, rozšířených od Indie a Turecka po Španělsko a Jugoslávii. Vedle zahraniční okupace je občanská válka jednou z velkých „sdílených“ vzpomínek z posledního století. V mnoha zemích poválečné vlády primárně usilovaly o to „nechat minulost minulostí“: tj. dohodnout se na tom, že vzpomínky na nedávné bratrovražedné konflikty a násilí mezi komunitami budou překonány či zapomenuty (nebo zapřeny). V tom někdy byly úspěšné, v některých případech až příliš.

Spojené státy se tomu všemu vyhnuly. Jejich zkušenost s 20. stoletím byla mnohem pozitivnější. Spojené státy nebyly nikdy okupovány. Neztratily velké množství občanů ani rozsáhlé území v důsledku okupace nebo rozdělení země. Ač byly pokořeny v nekoloniálních válkách (ve Vietnamu a nyní Iráku), nikdy nezakusily důsledky porážky. Vzdor ambivalenci jejich posledních podniků se většina Američanů pořád domnívá, že války, v nichž jejich země bojovala, byly „dobré války“. Účast v obou světových válkách Spojené státy učinila bohatšími, nikoliv chudšími. V tomto ohledu USA nemají nic společného s Británií, jedinou další významnou zemí, která ze světových válek vyšla jednoznačně vítězně, ale za cenu skoro úplného bankrotu a ztráty impéria. A ve srovnání s ostatními důležitými účastníky bojů 20. století USA přišly o poměrně málo vojáků a neutrpěly skoro žádné civilní ztráty.

V důsledku toho jsou dnes Spojené státy jedinou vyspělou zemí, která stále oslavuje a velebí armádu, což je postoj, který byl v Evropě běžný před rokem 1945, ale nyní je tam v podstatě neznámý. Američtí politikové a státníci se obklopují vojenskými atributy a symboly vojenské moci; komentátoři se vysmívají zemím neochotným účastnit se válečných konfliktů a pohrdají jimi. Tím, co vysvětluje protichůdné reakce USA a jinak srovnatelných zemí na dnešní mezinárodní politiku, není nějaký strukturální rozdíl mezi nimi, ale právě tyto odlišné vzpomínky na válku a její dopady.

Tento rozdíl také možná objasňuje specifický charakter mnohých amerických textů – těch akademických i těch určených širokému publiku – o studené válce a jejím výsledku. V evropských líčeních pádu komunismu a železné opony převládá pocit úlevy nad definitivním koncem jedné dlouhé a smutné kapitoly. Tady v USA se však tentýž příběh typicky nese v triumfálním duchu.⁵ Pro mnoho amerických komentátorů a politiků zní poselství minulého století tak, že válka *funguje*. Důsledky této interpretace dějin jsme už pocítili v rozhodnutí napadnout v roce 2003 Irák. Pro Washington válka zůstává možností – v tomto případě první možností. Pro zbytek rozvinutého světa představuje krajní východisko.

5/ Viz například můj rozbor textů Johna Gaddise v kapitole 21.

Vedle války byl druhou charakteristikou 20. století vzestup a následný pád státu. To platí ve dvou různých, ale souvisejících smyslech. V prvním ohledu jde o vznik autonomních národních států v prvních desetiletích minulého století a nedávné omezení jejich moci vlivem mezinárodních korporací, nadnárodních institucí a zrychleného pohybu lidí, peněz a zboží, který státy nemají pod kontrolou. Tento proces není předmětem velkých sporů, ačkoliv vypadá pravděpodobně, že na ty, kdo tento výsledek – „plochý svět“ – považují za žádoucí i nevyhnutelný, čeká překvapení, jak se obyvatelé usilující o ekonomickou jistotu a fyzické bezpečí budou vracet k politickým symbolům, právním prostředkům a fyzickým bariérám, které může poskytnout jen teritoriální stát.

Ve druhém smyslu má však stát přímočařejší politický význam. Zčásti v důsledku války – organizace a prostředků, které si vyžádalo její vedení, a centralizované moci a kolektivního úsilí, jichž bylo zapotřebí ke kompenzaci jejich důsledků – získal stát ve 20. století bezprecedentní schopnosti a prostředky. Jejich dobrotivá forma dala vzniknout tomu, co dnes nazýváme „sociálním státem“ a co Francouzi přesněji označují jako „*l'état providence*“: prozřetelný stát, který zajišťuje potřeby a minimalizuje rizika. Ve své zlovolné podobě tytéž centralizované prostředky utvořily základ pro autoritářské a totalitní státy v Německu, Rusku a jinde – někdy prozřetelné, vždycky represivní.

V druhé polovině 20. století se dlouho obecně uznávalo, že moderní stát prozřetelnou úlohu může – a tedy by měl – plnit, a to ideálně bez toho, aby příliš zasahoval do svobod svých občanů; kde však takové zásahy byly nevyhnutelné, tam k nim docházelo výměnou za sociální podporu, která by jinak nemohla být všeobecně dostupná. Během poslední třetiny století však začalo být čím dál běžnější nepřístupovat ke státu jako k přirozenému dobrodinci první instance, ale jako ke zdroji ekonomické neefektivity a dotěrných společenských zásahů, který by měl do záležitostí občanů vstupovat co nejméně. Ve spojení s pádem komunismu a doprovodnou diskreditací socialistického projektu ve všech jeho formách se toto znehodnocení státu stalo výchozím stavem veřejného diskurzu ve velké části rozvinutého světa.

Důsledkem je, že když dnes mluvíme o ekonomické „reformě“ nebo

nutnosti „zefektivnit“ sociální služby, myslíme tím, že by se ve věci měl méně angažovat stát. Privatizace veřejných služeb nebo podniků ve státním vlastnictví se považuje za evidentně dobrou věc. Na všech stranách se obvykle předpokládá, že stát brání hladkému řízení lidských záležitostí: v Británii vlády toryů i labouristů, vedené Margaret Thatcherovou a Tonym Blairem, znevažovaly veřejný sektor jako zastaralý, nudný a neefektivní. Zdanění – získávání zdrojů od poddaných a občanů za účelem provozování státních podniků a poskytování veřejných služeb – po nějakých dvě stě let, od konce 18. století až do sedmdesátých let 20. století, vytrvale rostlo a tento růst se od desátých do šedesátých let minulého století zrychlil díky zavedení progresivní daně z příjmu, dědické daně a zdanění pozemků a kapitálu. Od té doby však daně většinou buď klesají, nebo nastupují nepřímé a regresivní daně (uvalené na nákupy, nikoliv na bohatství). Úměrně tomu se zužuje dosah státu.

Je věcí debaty, zda je to dobře, nebo špatně (a z čího hlediska). Neoddiskutovatelné však je, že v rozvinutém světě tento politický obrat nastal poměrně náhle (a nedošlo k němu jenom v něm, protože Mezinárodní měnový fond a další instituce jej nyní vnucují i méně rozvinutým zemím). Nebylo vždy samozřejmé, že stát je škodlivý; až donedávna mnoho lidí v Evropě, Asii a Latinské Americe – a nemálo lidí v USA – věřilo opaku. Kdyby tomu tak nebylo, nezrodil by se ani Nový úděl, ani program Velká společnost prezidenta Lyndona Johnsona, ani mnohé z institucí a praktik, které charakterizují dnešní západní Evropu.

Skutečnost, že fašisté a komunisté také výslovně usilovali o to, aby stát hrál vůdčí roli, sama o sobě neznamená, že veřejný sektor nemůže zaujímat význačné místo ve svobodných společnostech; a stejně tak otázka po optimální rovnováze mezi svobodou a efektivitou nebyla pádem komunismu vyřešena ve prospěch neregulovaného trhu. To může potvrdit každý návštěvník sociálnědemokratických zemí severní Evropy. Jak dějiny minulého století bohatě ilustrují, stát je v některých věcech docela dobrý a v jiných dost špatný. Jsou věci, které soukromý sektor či trh dokážou lépe, a mnohé jiné, které nedokážou vůbec. Musíme se znovu naučit, jak „promýšlet stát“ bez předsudků

vůči němu, které jsme získali v triumfalistickém období po vítězství Západu ve studené válce. Musíme se naučit, jak uznat nedostatky státu a zároveň rozhodně argumentovat v jeho prospěch. Jak tvrdím v závěru 14. kapitoly, na konci 20. století už všichni víme, že příliš mnoho státu škodí. Jenomže příliš málo státu škodí také.

Model sociálního státu z 20. století se dnes běžně odmítá jako evropský a „socialistický“ – obvykle ve formulacích tohoto typu: „Jak se domnívám, dějiny zaznamenají, že to byl čínský kapitalismus, který skoncoval s evropským socialismem.“⁶ Dejme tomu, že sociální stát je evropský (připustíme-li, že pro tento účel jsou „evropské“ i Kanada, Nový Zéland a s ohledem na sociální zabezpečení a veřejnou zdravotní péči pro seniory také USA); ale „socialistický“? Tento přídomek opět prozrazuje podivuhodnou neznalost nedávné minulosti. S výjimkou Skandinávie – v Rakousku, Německu, Francii, Itálii, Nizozemsku a jinde – to nebyli socialisté, ale *křesťanští demokraté*, kdo hráli nejvýznamnější úlohu ve zřizování a spravování klíčových institucí aktivistického sociálního státu. Dokonce i v Británii, kde sociální stát v podobě, v jaké jsme jej znali, skutečně zavedla labouristická vláda Clementa Attleeho, to byla Churchillova válečná vláda, která si objednala a schválila Beveridgeovu zprávu (jejíž autor byl sám liberál), v níž byly stanoveny principy poskytování veřejné sociální péče: principy – a praktiky –, které stvrzovala a garantovala každá následující konzervativní vláda až do roku 1979.

Stručně řečeno, sociální stát se ve 20. století zrodil z panujícího mezistranického konsenzu. Ve většině případů jej vybudovali liberálové nebo konzervativci, kteří do veřejného života vstoupili dlouho před rokem 1914 a pro které veřejně poskytované univerzální zdravotnické služby, důchody, pojištění v nezaměstnanosti a nemoci, bezplatné vzdělávání, dotovaná veřejná doprava a další předpoklady stabilního veřejného pořádku nepředstavovaly první stadium socialismu 20. století, ale vyvrcholení reformistického liberalismu století předchozího. Podobná perspektiva formovala také smýšlení mnoha zastánců No-voho údělu ve Spojených státech.

6/ Friedman, „Living Hand to Mouth“.

„Socialistické“ sociální státy 20. století nadto – a zde znovu měly velký význam vzpomínky na válku – nebyly zkonstruovány jako předvoj egalitářské revoluce, ale jako bariéra proti návratu minulosti: proti ekonomické depresi a jejímu polarizujícímu a násilnému politickému vyústění v podobě zoufalé politiky fašismu i komunismu. Sociální státy tedy byly *profylaktické*. Zcela vědomě byly navrženy tak, aby uspokojily rozšířenou touhu po bezpečí a stabilitě, kterou John Maynard Keynes a další předjímal dlouho před koncem druhé světové války, a byly daleko úspěšnější, než se čekalo. Díky půlstoletí prosperity a bezpečnosti jsme my na Západě zapomněli na politická a společenská traumata, která působí masová nejistota. A následkem toho jsme také zapomněli, proč jsme ony sociální státy zdědili a co jim dalo vzniknout.

Paradox tkví samozřejmě v tom, že právě úspěchy, jichž smíšené ekonomiky a sociální státy dosáhly, pokud šlo o zajištění společenské stability a ideologické demobilizace, dvou podmínek prosperity posledního půlstoletí, přivedly mladší generaci politiků k tomu, že tutéž stabilitu a ideologický poklid považují za něco samozřejmého a požadují odstranění oněch „překážek“, jimiž jsou zdanění, regulace a státní zásahy obecně. Lze diskutovat o tom, zda ekonomické argumenty pro tyto kroky jsou tak silné, jak se dnes zdá – zda regulace a sociální služby skutečně představovaly překážku „růstu“ a „efektivit“ a zda k nim snad spíše nepřispívaly. Zvláště nápadné však je to, do jaké míry jsme ztratili schopnost vůbec si představit veřejnou politiku, která by překračovala úzce chápaný ekonomismus. Zapomněli jsme, jak přemýšlet politicky.

Také to patří k paradoxnímu odkazu 20. století. Vyčerpání politické energie v orgiích násilí a represe, které propukaly mezi lety 1914–1945 i později, nás připravilo o velkou část politického dědictví předchozích dvou set let. „Levice“ a „pravice“ – pojmenování zděděná od Francouzské revoluce – v současnosti sice nejsou zcela bez významu, ale už nepopisují politickou příslušnost většiny občanů demokratických společností, jak tomu bylo ještě v nedávné době. Se skepticismem, ne-li přímo podezřívavě, dnes pohlížíme na všechny všeobjímající politické cíle: velká vyprávění o Národu, Dějinách a Pokroku, která charakterizovala politické rodiny 20. století, jsou zřejmě neodvolatelně diskreditovaná. A tak

své kolektivní cíle popisujeme výhradně v ekonomických termínech – v termínech blahobytu, růstu, HDP, efektivity, výroby, úrokových sazeb a hodnoty akciových trhů –, jako kdyby se nejednalo jenom o prostředky k určitým společenským nebo politickým cílům, o které kolektivně usilujeme, nýbrž o nutné a postačující účely o sobě.

V nepolitickém věku má své výhody, když politici přemýšlejí a hovoří ekonomicky: stejným způsobem dnes koneckonců o svých vlastních životních příležitostech a zájmech uvažuje většina lidí; žádný veřejný projekt, který by tuto skutečnost přehlížel, by se daleko nedostal. Tak se však věci mají *nyní*. Vždycky tomu tak nebylo a není důvod předpokládat, že tomu tak bude v budoucnosti. Nejen příroda se hrozí prázdnoty: demokracie, kde nelze učinit žádné významné politické volby, kde je ekonomická politika to jediné, na čem záleží – a kde o ní dnes z velké části rozhodují nepolitičtí aktéři (centrální banky, mezinárodní instituce nebo nadnárodní korporace) –, nutně buď přestanou být fungujícími demokraciemi, nebo je znovu zaplní politika frustrace a populistického resentimentu. Ilustraci toho, jak k tomu může dojít, nabízí postkomunistická střední a východní Evropa, stejně jako politické směřování srovnatelně křehkých demokracií jinde na světě, od východní Asie po Latinskou Ameriku. Jak se zdá, za hranicemi Severní Ameriky a západní Evropy je 20. století stále s námi.

Ze všech transformací posledních tří desetiletí je možná nejpříznačnější zmizení „intelektuálů“. Minulé století bylo stoletím intelektuála: sám tento výraz se začal (pejorativně) používat na přelomu 19. a 20. století a od počátku popisoval muže a ženy ze světa vzdělání, literatury a umění, kteří debatovali o veřejném mínění a politice a chtěli je ovlivňovat. Intelektuál byl z definice „angažovaný“, obvykle ve službě nějakého ideálu, dogmatu, projektu. První „intelektuálové“ byli spisovatelé, kteří hájili kapitána Alfreda Dreyfuse před obviněním z vlastizrady, přičemž se v jeho zájmu dovolávali nadřazenosti univerzálních abstrakcí jako „pravda“, „spravedlnost“ nebo „práva“. Jejich protějšky, „antidreyfusovci“ (rovněž intelektuálové, byť se jim tento výraz hnusil), se také odvolávali na abstrakce, ač méně univerzální povahy: na „čest“, „národ“, „*patrie*“, „Francii“.

Dokud byly debaty o veřejné politice formulovány v rovině takovýchto všezahrnujících obecností, ať etických nebo politických, formovali intelektuálové veřejný diskurz (a v některých zemích mu vévodili). Ve státech, kde opozice a kritika ze strany veřejnosti byly (či jsou) potlačovány, si intelektuálové *de facto* osvojili úlohu těch, kdo mluví za lid a veřejný zájem proti moci a státu. I v otevřených společnostech však intelektuálové ve 20. století získali jistý veřejný status. Těžili přitom nejen ze svobody vyjadřování, ale i z téměř univerzální gramotnosti rozvinutých společností, která jim zajišťovala publikum.

Zpětně můžeme angažovanými intelektuály minulého století snadno opovrhovat. Nebylo těžké poddat se sklonu k sebezbožnění a spokojeně se naparovat před obdivným publikem stejně smýšlejících kolegů. Protože intelektuálové byli v tolika případech politicky „angažovaní“ v době, kdy politická angažovanost člověka dovedla k extrémním pozicím, a protože se jejich angažovanost obvykle projevovala ve formě psaného slova, mnoho z nich za sebou zanechalo dědictví v podobě prohlášení a politických voleb, k nimž čas nebyl milosrdný. Někteří sloužili jako mluvčí nějaké moci nebo skupiny a přizpůsobovali svá přesvědčení a prohlášení daným okolnostem a zájmům: ona „pochlebovačná pružnost ve vztahu ke své vlastní straně“, jak to jednou nazval Edward Said, vskutku poskvřnila dějiny intelektuálů.⁷

Jak navíc Raymond Aron kdysi poznamenal v souvislosti se svými francouzskými současníky, intelektuálové velmi často projevovali ostentativní *neznalost* toho, o čem mluvili, zvláště u technických oborů jako ekonomie nebo vojenství. A vzdor všem řečem o „odpovědnosti“ vykazovalo znepokojující množství pravicových i levicových intelektuálů podivuhodně nezodpovědný sklon podněcovat násilí na jiných lidech – ovšem z bezpečné vzdálenosti. „Pomýlené myšlenky vždycky končí krveprolitím,“ napsal Camus, „ale pokaždé se jedná o krev někoho jiného. Proto někteří naši myslitelé mají pocit, že mohou říkat víceméně cokoli.“⁸

To všechno je pravda. A přece: intelektuálové – ti volnomyšlenkářští

7/ Said, „Palestinians Under Siege“, str. 25.

8/ Camus, „Deux réponses à Emmanuel d’Astier. Première réponse“, str. 195.

stejně jako ti političtí, ti, kteří si zachovávali odstup, stejně jako ti angažovaní – byli zároveň charakteristickou chloubou 20. století. Celý tento úvod by nestačil ani pro pouhý výčet těch nejzajímavějších politických autorů, společenských komentátorů nebo veřejných moralistů minulého století – od Émila Zoly k Václavu Havlovi, od Karla Krause k Margarete Buber-Neumannové, od Alvy Myrdalové k Sidneymu Hookovi. Dnes jsme skoro úplně zapomněli nejen to, *kdo* tito lidé byli, ale i jak velké měli publikum a jak daleko sahal jejich vliv. Ve sdílených vzpomínkách na intelektuály, nakolik nějaké máme, jsou často redukováni na poněkud úzký stereotyp západních levicově smýšlejících „progresivních“ postav, které své vlastní intelektuální scéně vévodily od padesátých do osmdesátých let: na myslitele typu Jeana-Paula Sarrtra, Michela Foucaulta, Güntera Grasse nebo Susan Sontagové.

Skutečné centrum intelektuálního dění však bylo jinde. V Sovětském svazu a východní Evropě byla opozice vůči komunistické represí po mnoho let omezena na několik málo odvážných jednotlivců, kteří „psali do šuplíku“. V meziválečné Evropě jak fašismus, tak „antifašismus“ mohly využívat služeb talentovaných mluvčích a zastánců z literárních kruhů: nemusí nám být zrovna příjemné uznat množství a vysokou úroveň nacionalistických a fašistických intelektuálů z těchto let, ale přinejmenším do roku 1941 měli takoví autoři jako Ernst Jünger v Německu, Pierre Drieu la Rochelle a Louis-Ferdinand Céline ve Francii, Mircea Eliade v Rumunsku nebo Henri de Man v Belgii pravděpodobně větší vliv než jejich levicoví současníci – André Malraux, John Dewey, nebo dokonce George Orwell –, které dnes oslavujeme ochotněji.

Především jsme však ve 20. století mohli sledovat nástup nového typu intelektuála: vykořeněného „poutníka stoletím“. Takoví lidé obvykle od politické nebo ideologické angažovanosti z doby po ruské revoluci přešli k rozčarovanému skepticismu, jenž byl slučitelný s jakýmsi pesimistickým, iluzí zbaveným liberalismem, ale skoro úplně se mýjel s oddaností národu nebo ideologii. Mnozí tito intelektuálové byli Židé (přestože málokterí zůstali praktikujícími věřícími a ještě méně se jich stalo aktivními sionisty), nejčastěji z židovských komunit ve východní a střední Evropě: slovy Hannah Arendtové to byli „lidé,

kterí náhodou přežili potopu“. Mnozí také pocházeli z měst a provincií, které se vzdor všemu svému kulturními kosmopolitismu zeměpisně nacházely na periférii: z Královce, Černovic, Vilniusu, Sarajeva, Alexandrie, Kalkaty nebo Alžíru. Většinou to byli vyhnanci (v tom či onom smyslu) a vesměs by po svém vlastním způsobu sdíleli podiv Edwarda Saida nad přitažlivostí patriotismu: „Dodnes jsem nedokázal pochopit, co znamená milovat nějakou zemi.“⁹

Dohromady tito muži a ženy tvořili „republiku učenců“ 20. století: virtuální komunitu založenou na konverzaci a debatě, která díky svému vlivu odrážela a osvětlovala tragické volby, před nimiž lidé uplynulého věku stáli. Někteří její členové jsou zastoupeni v esejích této knihy. Arendtová a Albert Camus jsou z nich možná jediní, jejichž jména jsou u široké veřejnosti pořád dobře známá. Primo Levi se dnes samozřejmě hodně čte, ale možná ne tak, jak by si sám býval přál. Manès Sperber je bohužel zapomenut, přestože jeho typická židovská pouť možná nesla vůbec nejvíc emblematických znaků. Arthur Koestler, který se zásluhou své životní dráhy, svých angažmá i textů stal na mnoho desetiletí archetypem intelektuála 20. století, už nepatří mezi obecně uznávané autory. *Tmu o polednách* svého času četl – nebo si chtěl přečíst – každý vysokoškolský student. Dnes se tento Koestlerův bestseller o moskevských politických procesech netěší široké oblibě a nepříjde mu na chuť každý.

Jsou-li mladým čtenářům Koestlerova témata cizí a shledávají-li jeho zájmy exotickými, je tomu tak proto, že jsme dnes ztratili kontakt nejen s velkými intelektuály minulého století, ale také s myšlenkami a ideály, které jimi hýbaly. Mimo Severní Koreu dnes nikdo pod čtyřicet nezažil komunistickou společnost jako dospělý.¹⁰ Jsme nyní tolik vzdáleni od doby, kdy sebejistý „marxismus“ byl běžným referenčním bodem intelektuální levice, že je obtížné mladší generaci přetlumočit, co marxismus reprezentoval a proč u svých příznivců a odpůrců vyvolával takové vášně. Existuje mnoho důvodů, proč bychom zastaralá dogmata měli odvrhnout na smetiště dějin, zvláště když byla zodpovědná

9/ Said, „Israel, Iraq, and the United States“, str. 222.

10/ To v podstatě platí i pro Čínu, vzdor všem formálně „komunistickým“ atributům jejího vládního aparátu.

za tolik utrpení. Vyžádá si to však svou daň: stanoviska lidí minulosti – a tak i minulost samotná – se stanou zcela nesrozumitelnými.

Máme-li porozumět světu, který jsme právě opustili, musíme se rozpomenout na sílu myšlenek. A musíme si zvláště připomenout pozoruhodný vliv, který na představitelství 20. století měly myšlenky marxismu. Marxismus k sobě přitáhl, byť třeba jenom nakrátko, mnohé z nejzajímavějších duchů doby: ať kvůli sobě samému, nebo proto, že se zdálo, že kolaps liberalismu a nebezpečí fašismu nenabízejí žádnou alternativu. Mnozí další intelektuálové, jež šalebné půvaby revoluce nikdy ani v nejmenším nezlákaly, přesto velkou část svých životů zasvětili debatě s marxismem a boji proti němu. Výzvu, kterou marxismus představoval, vzali opravdu velmi vážně a často mu rozuměli lépe než jeho nekritičtí přívrženci.

Zvláštní silou marxismus působil na židovské intelektuály meziválečné a poválečné střední Evropy, a to zčásti kvůli prométheovským ambicím svého projektu, ale rovněž kvůli tomu, že se úplně zborčil svět, v němž tito lidé žili: nebylo možné vrátit se do minulosti ani pokračovat jako dříve, takže se zdálo nevyhnutelné, že bude vybudován nový, úplně jiný svět. Výraz „žydokomuna“ („židokomunismus“) je sice antisemitskou urážkou z polských nacionalistických kruhů, ale po několika klíčových letech označoval cosi skutečného. Pozoruhodný židovský příspěvek k dějinám moderní východní Evropy nelze oddělit od jedinečné přitažlivosti, kterou pro středoevropské židovské intelektuály měl marxistický projekt. Zpětně vzato se jejich intelektuální a osobní entuziasmus a angažovanost samozřejmě zdají tragicky nepřiměřené šedivému a pochmurnému výsledku, který nakonec přinesly. V té době se však věci jeví jinak.

Protože se dnes všechen tento vášnivý zápal zdá vyhaslý, a protože tedy působí redundantně i neméně vášnivý odpor, který vyvolal, mají dnešní komentátoři sklon ideologické „kulturní války“ 20. století (a všechny jejich intenzivní doktrinální debaty) odbývat jako uzavřenou kapitolu. Komunismus se střetl s kapitalismem a prohrál jak na poli myšlenek, tak na poli dějin, takže je dnes minulostí. Když se však takto odvracíme od nesplněných příslibů a falešných proroků minulosti, zároveň ukvapeně podceňujeme jejich lákavost (nebo na ni prostě

zapomínáme). Proč koneckonců tyto sliby a tito proroci oslovili tolik talentovaných myslitelů, nemluvě o milionech voličů a aktivistů? Kvůli hrůzám a obavám doby? Snad. Byly však tehdejší okolnosti skutečně tak neobvyklé, jedinečné a neopakovatelné, abychom měli jistotu, že se to, co muže a ženy vehnalo do náručí velkých vyprávění o revoluci a obnově, nikdy nevrátí? Skutečně budeme už navždy obývat proslulné výšiny „míru, demokracie a volného trhu“?¹¹

11/ Tento pohled hájí např. kniha Michaela Mandelbauma *The Ideas That Conquered the World*.